

**KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ PIWULANG ĒSTRI
WONTĒN ING SĒRAT SĒSORAHIPUN TIN SĀSTRĀ WIRYĀ**

RINGKĒSAN SKRIPSI

Dipunajĕngakĕn dhatĕng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kanggé Njangkĕpi Salah Satunggaling Sarat Anggayuh
Gelar Sarjana Pendidikan

Dĕning:
Tamara Nurwidyaningtyas
NIM 12205241058

Pembimbing 1

Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.
NIP 19621008 198803 2 001

Pembimbing 2

Venny Indria Ekowati, S.Pd., M.Litt
NIP19791217 200312 2 003

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2018**

KAJIAN FILOLOGI SÀHÀ PIWULANG ÈSTRI WONTÈN ING SÊRAT SÊSORAHIPUN TIN SASTRÁ WIRYÁ

PHILOLOGY STUDY AND SCIENCE FOR WOMEN IN SÊRAT SÊSORAHIPUN TIN SASTRÁ WIRYÁ

Déning: Tamara Nurwidyaningtyas, Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

Pos-el: Tamara.nurwidyaningtyas@gmail.com

SARINING PANALITÈN

Panalitèn mênika ngêwrat ênêm ancas panalitèn, inggih mênika *deskripsi naskah SSTSW*, *transkripsi teks SSTSW*, *transliterasi teks SSTSW*, *suntingan teks SSTSW*, *terjemahan teks SSTSW*, sàhà ngandharakèn isining *teks SSTSW*. Panalitèn mênika ngginakakèn *metode panalitèn deskriptif* sàhà panalitèn *filologi modern*. *Metode panalitèn deskriptif* dipunginakakèn kanggé nggambarakèn *teks SSTSW* kanthi *objektif*. Wondéné, *metode panalitèn filologi modern* dipunginakakèn kanggé naliti *naskah SSTSW*. *Sumber panalitèn mênika naskah sàhà teks SSTSW* ingkang kasimpèn wontèn ing *Perpustakaan Rumah Budaya Têmbi Yogyakarta*. Cârâ *analisis data* ngginakakèn cârâ *analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang kaginakakèn inggih mênika *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang kaginakakèn inggih mênika *intrarater sàhà interrater*. Asiling panalitèn mênika ngandharakèn ênêm bab inggih mênika *deskripsi naskah SSTSW* ingkang taksih saé. *Transkripsi teks* kanthi *metode transkripsi diplomatik*, aksârâ Jâwâ dhatêng aksârâ Jâwâ kanthi mênâpâ wontênipun. *Transliterasi teks* kanthi *metode transliterasi standar*, aksârâ Jâwâ ing aksârâ Latin. *Suntingan teks edisi standar*, kapanggihakèn 9 tênggah ingkang dipun-sunting. *Terjemahan teks*, bâsâ Jawi ing bâsâ Indonesia. Isining *teks SSTSW* kapanggihakèn piwulang èstri, inggih mênika taat sàhà sêtyâ, mangrêtos karubèdan garwâ, ndamêl rêmên garwâ, gêmati, nggulawênthah sàhà mulang muruk putrâ, nyêkapi kabêtahan griyâ, srêgêp, gêmi, sêtiti, sàhà ngati-ati.

Pamijining tênggah: *kajian filologi*, piwulang èstri, *Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrâ Wiryâ*

ABSTRACT

About to the description of manuscript and SSTSW text, transcription of SSTSW text, transliteration of SSTSW text, editing of SSTSW text, translation of SSTSW text, and explains the contents in text SSTSW. This research uses modern philological research methods and descriptive research methods. the descriptive method used to describe SSTSW text objectively. While the modern philological research method used to research the text is entitled SSTSW. The Source of the research data is the collection of Rumah Budaya Tembi Bantul Yogyakarta Library. This data is then analyzed using the descriptive analysis method. This research is using semantic validity, because this data about words and sentences. This research is using intrarater and interrater reliability. The results of this research described in six chapters. The SSTSW manuscript is in a good condition. The diplomatic transcription was copied from Javanese script into the same

script. The standard transliteration changed the Javanese script into Latin script. The standard editing, found 9 edited words. The translation changed the Javanese language into the Indonesian language. The contents of SSTSW text explain the science for women, must obey and obedient to the husband, understand husband's inconvenience, make husband happy, educate and care for the children, household need, diligent, saving up money, and careful.

Keywords: philology study, the science for woman, Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrå Wiryå

Purwåkå

Asiling kabudayan wonten ing tanah Jawi mênikå wontên mapintên-pintên warni. Wonten ingkang sinêrat sâhå botên sinêrat. Salah satunggaling ingkang sinêrat inggih menikå *karya tulis*. *Karya tulis* sagêd dipunmangrêtosî masarakat kanthi cârå maos lajêng ngrêmbag *karya tulis* menikå. *Karya tulis* kathah ngêwrat *nilai-nilai* luhur ingkang sagêd dipuntuladhani déning masarakat. Kanggé mangrêtosî *nilai-nilai* luhur wontên ing *karya tulis* mênikå, kêdah ngginakakên ngèlmi. Ngèlmi ingkang dipunginakaken kanggé naliti utawi ngrêmbag kabudayan lami ingkang sinêrat inggih menikå kanthi ngèlmi *filologi*.

Filologi minangkå ngèlmi ingkang dipunginakakên kanggé sarånå naliti *naskah-naskah* kinå ingkang gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, sâhå kabudayan. *Naskah* kinå ingkang dipundadosakên *sumber data* panalitèn inggih *naskah Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrå Wiryå* (SSTSW) ingkang dados *koleksi-nipun Perpustakaan* Rumah Budåyå Tembi Bantul Yogyakarta. Pawadanipun dipunpilih *naskah SSTSW* inggih mênikå *naskah SSTSW* dèrèng naté dipuntaliti sâhå *teks-ipun* ngêwrat bab piwulang èstri, pramilå isining *teks SSTSW* kaangkah sagêd murakabi tumrap pagêsanganing manungså mliginipun tiyang èstri.

Panalitèn ingkang trêp kaginakakên kanggé naliti *naskah SSTSW* inggih panalitèn *filologi*. Prakawis mênikå amargi *sumber data-nipun* arupi *naskah sâhå teks*. Wondéné lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikå *deskripsi naskah sâhå teks, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhå analisis* isining *teks SSTSW*.

Gêgaran Teori

Kajian Filologi

Pangrêtosan Filologi

Têmbung *filologi* asalipun saking têmbung Yunani *philos* ingkang têgêsipun ‘trêsna’ sâha têmbung *logos* ingkang têgêsipun ‘têmbung’. Miturut Baroroh-Baried (1985:1), *filologi* inggih mênika salah satunggaling ngèlmi bab sêratan (karya tulis) ingkang gayut kaliyan bab bâsa, kasusastran, sâha kabudayan. Déné miturut Martinus (2001: 184) *filologi* inggih mênika salah satunggaling kawruh ingkang gayut kaliyan bab kabudayan, kasusastran, adat istiadat, sâha sejarah satunggaling bangsa kanthi têtilaran budâya ingkang sinêrat. Istanti (2010:16) ugi ngandharakên bilih *filologi* inggih mênika salah satunggaling *disiplin* ingkang sêsambêtanipun kaliyan *studi* tumrap asiling kabudayan (pamanggih, kapitadosan, adat, sâha piwulang-piwulang ingkang dipuncakakên wontên ing pagêsananing masarakat) manungsa jaman rumiyin.

Saking pangrêtosan-pangrêtosan mênika, saged dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi* inggih mênika ngèlmi ingkang dipunginakakên kanggé naliti bab bâsa, kasusastran, saha kabudayan wontên ing satunggaling bangsa inggih mênika *naskah-naskah* lami ingkang asilipun saking budâya jaman rumiyin.

Ancasing Filologi

Naliti salah satunggaling *naskah* sâha *teks* ing panalitèn *filologi* mênika têmtu wontên ancasipun. Ancasing *filologi* tumrap panalitèn *teks SSTSW* inggih mênika kanggé mangrêtos kabudayan bangsa kanthi saé, lumantar sastranipun inggih mênika kabudayan ingkang sinêrat. Sasanèsipun mênika, ancasipun panalitèn *SSTSW* inggih mênika ndamêl *suntingan* sâha *terjemahan teks SSTSW*, kanggé nggampilakên pamaos ingkang botên paham andharan abasa Jawi. Salajêngipun ndamêl *transkripsi teks*, inggih mênika kanggé nglêstantunakên *teks* minangka warisaning kabudayanipun lêluhur ing jaman rumiyin.

Objek Filologi

Objek panalitèn wontên ing ngèlmi *filologi* inggih mênika *naskah* sâha *teks*. Salajêngipun, *naskah* sâha *teks* minangka *objek* panalitèn *filologi* kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

a. Naskah

Naskah utawi manuskrip utawi (*manuscript, handschrift*) inggih mênika *objek* panalitèn *filologi* kanthi sêratan tangan utawi carik, ingkang taksih asli mênâpâ déné salinanipun ingkang ngandharakên bab-bab tartamtu, sinêrat kanthi bâsa Jawi (Jawi Kina, Jawi Pêrtêngahan, Jawi Anyar), mawi aksâra Jâwâ sâha aksâra Latin utawi aksâra sanèsipun ingkang kasêrat wontên ing dlancang (kertas) (Mulyani, 2009: 1). Wondéné Fathurahman (2015: 6) ngandharakên bilih *naskah* inggih mênika salah satunggaling wujud asiling budâya, ingkang ngêwrat *teks* awujud sêratan ngèngingi manéka warni sêsêrêpan, pamikir, kawruh, sêjarah, *adat-istiadat*, sâha tumindak ing masarakat ing jaman rumiyin. Suyami (1996: 1) ugi ngandharakên bilih *naskah* inggih mênika sadâya wujud asiling *karya tulis*-ipun tiyang jaman rumiyin ingkang taksih awujud sêratan tangan (*manuskrip*) mênâpâ déné ingkang sampun awujud cithakan (*naskah cithak*).

Saking andharan-andharan mênika sagêd kadudut pangrêtosanipun, bilih *naskah* minangka anggitan ingkang awujud sêratan tangan (*manuskrip*) mênâpâ déné ingkang sampun awujud cithak (*naskah cithak*) mawi aksâra Jâwâ sâha aksâra Latin ingkang kasêrat ing dlancang, ingkang ngêwrat bab tartamtu minangka asiling *karya tulis* tiyang jaman rumiyin.

b. Teks

Teks inggih mênika isining *naskah* utawi *manuskrip* (Mulyani, 2013: 101). *Teks* mênika minangka salah satunggaling bab ingkang namung sagêd dipunpênggalih kémawon. *Teks* inggih mênika anggitan ingkang ngêwrat bab samukawising agêsang, inggih ingkang magêpokan kaliyan sadâya ingkang sampun kalampahan, inggih gêgayutan kaliyan *humaniora*. *Teks* kasêrat mawi aksâra warni tigâ, inggih mênika mawi aksâra Jâwâ utawi carakan, aksâra Arab Pégon (inggih aksâra Arab kanggé nyêrat bâsa Jawi), sâha aksâra Latin. *Teks*

jinisipun wontên 3 inggih mênika *teks* lèsan, *teks naskah* carik, sâha *teks* cithak (Baroroh-Baried, 1985: 56).

Saking pangrêtosan-pangrêtosaning têmbung *teks* mênika sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *teks* inggih mênika isining *naskah* ingkang asipat *abstrak*, ingkang namung saged dipunangên-angên kémawon, inggih ingkang ngêwrat *informasi-informasi* sadâyâ *aspek* pagêsan ing jaman kapêngkêr, sâha sagêd dipunandharakên kanthi lèsan utawi sinêrat dhatêng *generasi* salajêngipun supados sagêd lêstantun.

Lampahing Panalitèn *Filologi*

Gayut kaliyan péranganing *teori* ing panalitèn mênika, panalitèn *filologi* dipuntindakakên kanthi paugêran tartamtu ingkang dipunwastani lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn mênika kapérang dados ênêm bab, inggih mênika: (1) *deskripsi naskah* sâha *teks*, (2) *transkripsi*, (3) *transliterasi*, (4) *suntingan*, (5) *terjemahan teks*, sâha (6) *analisis* isining *teks SSTSW*.

Piwulang Estri

Piwulang èstri inggih mênika pèpèling sartâ pamrayogi ingkang dipunginakakên kanggé tiyang èstri supados sagêd nyingkiri prakawis-prakawis ingkang sagêd ndamêl cilakaning pribadi sâha tiyang sanès. Têmbung wanitâ mênika saking jarwâdhosok wani ditâtâ. Têgêsipun wanitâ mênika kèdah sagêd ngatur sadâyâ babagan ingkang dipunadhêpi khususipun ing gêsang bêbrayan. Miturut tiyang Jawi, wanitâ ingkang saé mênika kèdah sagêd paham kaliyan têngês mâtêlu, inggih mênika masak, macak, sâha manak (Endraswara, 2006: 56). Rikâlâ priyâ sawêg cupêt ing prakawis, wontên wanitâ ingkang sagêd ndamêl manahipun têngtrêm (Hasan, 2003:13).

Wanitâ utâmâ mênika botên dipuntingali saking rupi utawi badanipun, nanging katingal saking solah bâwâ, tumindak, sâha bêtinipun dhatêng priyâ ingkang dados sémahipun. Wontên tigang prakawis ingkang dados darmaning wanitâ dhatêng sémahipun, inggih mênika wêdi, gêmî, lan gêmati (Endraswara, 2006: 150). Wêdi atêgês botên sulâyâ dhatêng pangandikan sâha préntahipun

sémah, sàhà taat préntah kanthi iklas lair batos. Gêmi atêgês botên boros, njagi mênâpâ kémawon ingkang dipunparingi déning sémah, njagi wadinipun sàhà botên rêmên nyêlathoni. Gêmati atêgês trêsnâ dhatêng sémahipun sàhà sadâyâ ingkang dipunrêmêni déning sémahipun.

Saking andharan mênikå, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih wanitå ingkang utami inggih mênikå wanitå ingkang tansah nêtêpi kodratipun, solah bâwå sàhà tumindakipun bêcik, sartå sagêd nindakakên darmaning wanitå wontên ing pagêsangan. Wanitå ingkang utami mênika sanès wanitå ingkang ayu rupinipun utawi badanipun, nanging wanitå ingkang sagêd dados patuladhan kanggé wanitå-wanitå sanès, mliginipun bab kabêcikan.

Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn ingkang jumbuh ing panalitèn mênikå inggih mênikå panalitènipun Ria Nur Hanifah kanthi irah-irahan ”*Kajian Filologi sàhà Analisis Kawruh Anggayuh Raosing Gêsang ingkang Sajatos wontên Sêrat Wêdyå Praståwå*” taun 2014 sàhà panalitènipun Tusina Nur Cahyani kanthi irah-irahan “*Tinjauan Filologi dan Nilai Moral Berumah-Tangga bagi Wanita Jawa dalam Sêrat Padmiwårå*” taun 2012.

Prakawis ingkang jumbuh inggih mênikå *objek* panalitèn ingkang kaginakakên, ingkang arupi *naskah* sàhà *teks*. Awit saking mênikå, *metode* panalitèn sàhà *teori* ingkang gayut kaliyan lampahing panalitèn ugi wontên jumbuhipun.

Cårå Panalitèn

Jinising Panalitèn

Panalitèn ingkang katindakakên mênikå kalêbêt panalitèn *deskriptif* sàhà panalitèn *filologi modern*. Panalitèn *deskriptif* mênikå salah satunggaling jinising panalitèn ingkang katindakakên kanthi naliti satunggaling *objek*. Wondéné *objek* panalitèn *deskriptif* sagêd arupi *nilai* budâyå manungså, *filsafat*, *nilai-nilai etika*, *karya seni*, manungså, utawi *objek* sanèsipun (Kaelan, 2005: 58). Panalitèn mênikå kalêbêt panalitèn *filologi modern* amargi ancasipun kanggé ndamêl *kajian*

filologi tumrap salah satunggaling *naskah* Jawi, déné *objek* panalitènipun inggih mênika *naskah sâhâ teks*.

Sumber Data Panalitèn

Objek panalitèn ingkang dipundadosakên *sumber data* ing panalitèn mênika adhêdhasar *studi katalog* ingkang sampun kalampahan inggih mênika *naskah sâhâ teks SSTSW* ingkang kapanggihakên ing *Perpustakaan* Rumah Budâya Tembi Bantul Yogyakarta kanthi nomêr *kode* 4257/TB/HD/2002. *Teks SSTSW* sinêrat mawi bâsa Jawi Énggal kanthi undha-usuk krâmâ sâhâ ngoko.

Caranipun Ngêmpalakên Data

1. Deskripsi Naskah

Ancasing *deskripsi naskah* inggih mênika kanggê ngandharakên bab kawontênanipun *naskah* ingkang jumbuh manawi dipundadosakên *objek* panalitèn. Asiling *deskripsi naskah sâhâ teks SSTSW* dipunwujudakên kanthi kêrtu asiling *deskripsi naskah sâhâ teks*.

2. Alih Tulis Teks

Alih tulis ingkang dipuntindakakên inggih mênika *transkripsi sâhâ transliterasi*. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode transkripsi diplomatik*, inggih mênika câra anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* kasêrat mênâpâ wontênipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârâ ingkang sami. Wondéné *metode transliterasi* ingkang dipunginakakên *metode transliterasi standar*, inggih mênika cara anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang dipunsêrat kanthi adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun lêrês utawi *Ejaan yang Disempurnakan*.

3. Suntingan Teks

Suntingan teks ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênika inggih mênika *metode suntingan teks standar*, katindakakên kanthi câra *standarisasi ejaan* adhedhasar buku *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* kawêdalakên déning Balai Bahasa Yogyakarta (2006) sâhâ adhêdhasar *Baoesastra Djawa* kawêdalakên déning Poerwadarminta (1939).

4. *Terjemahan Teks*

Panalitèn mênikå ngginakakên *metode* alih bâsâ kanthi *harfiah*, *isi* sâhå *bebas*. Ingkang sapisan *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *terjemahan harfiah*. Manawi botên sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang trêp pramilå dipunginakakên *metode terjemahan isi*. Salajêngipun, manawi taksih dèrèng sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang trêp, dipunginakakên *metode terjemahan bebas* kanthi dipunjumbuhakên kaliyan *konteks-ipun*.

5. *Analisis Isining Teks*

Analisis isining *teks* mênikå ngginakakên *metode* maos sâhå nyathêt. Maos ing panalitèn mênikå têngêsipun maos *teks SSTSW* kanthi dipunambal-ambali supados mangrêtos isining *teks*. Wondéné nyathêt ing panalitèn mênikå têngêsipun nyêrat *data* ingkang gayut kaliyan bab piwulang èstrinipun. Asiling *data* mênikå salajêngipun kaandharakên kanthi *deskriptif*.

Pirantosing Panaliten

Pirantosing panalitèn ingkang kaginakakên ing panalitèn mênikå inggih awujud kêrtu *data*. Kêrtu *data* kaginakakên kanggé nyêrat *data-data* ingkang kapanggihakên anggènipun ndamêl *deskripsi naskah* sâhå *teks*, *transliterasi teks*, *suntingan teks*, *terjemahan teks* sâhå pangrêmbaging piwulang èstri.

Cârå Ngêsahakên Data

Keabsahan data ing salêbêting panalitèn ngginakakên têtimbangan *validitas* sâhå *reliabilitas*. *Validitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *validitas semantik*. Wondéné *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *reliabilitas intrarater* sâhå *reliabilitas interrater*.

Asiling Panalitèn sâhå Pangrêmbagipun

1. *Deskripsi Naskah sâhå Teks*

Kawontênaning *naskah Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrå Wiryå* mênikå taksih sagêd dipunwaos. Jilidanipun taksih saé, dipundondomi ngginakakên bânang,

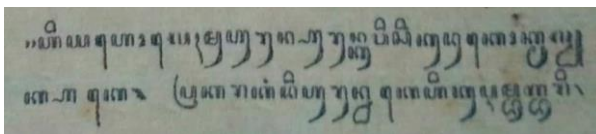
naskah-ipun taksih jangkêp, botên wontên lêmbat-lêmbat dancang ingkang pêthil utawi ucul saking jilidanipun. Ananging wontên pérangan dancang ingkang bolong alit inggih mênika ing samak ngajêng pérangan ngandhap sâha kâca 38 dumugi samak wingking. Namâ *penerbit naskah* inggih mênika N.V Mardi Mulya ingkang mapan wontên ing Yogyakarta. Wondéné taun *terbit*-ipun inggih mênika rikala taun 1929 M.

Teks SSTSW kasêrat mawi aksara Jawâ cithak kanthi dhapukan gancaran. Basanipun *teks* inggih basa Jawi gagrag Enggal kanthi undha-usuk kramâ sâha ngoko. Jinis *bahan naskah* dancang hvs. *Teks SSTSW* kalêbêt wontên ing jinis *teks* piwulang.

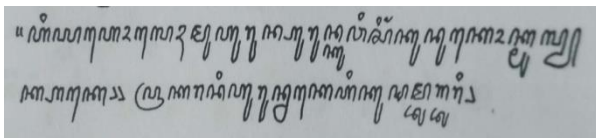
2. *Transkripsi*

Transkripsi inggih mênika ndamêl alih tulis sêrataning *teks SSTSW* kanthi aksara ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*, inggih mênika aksara Jawâ. *Transkripsi teks SSTSW* ingginakakên *metode diplomatik*. Ancasipun ndamêl *transkripsi teks SSTSW* inggih mênika kanggé nglêstantunakên *teks* supados kapanggihakên salinanipun ingkang sinêrat carik. Wondéné tuladhâ asiling *transkripsi diplomatik* tumrap *teks SSTSW* kados ing ngandhap mênika.

Teks SSTSW

Asiling *Transkripsi Teks SSTSW*

3. *Transliterasi sâha Suntingan Teks SSTSW*

Metode transliterasi ingkang dipunginanakên wontên ing panalitèn mênika inggih *transliterasi standar*. *Transliterasi standar* katindakakên kanthi

ngéwahi aksâra *teks SSTSW* ingkang ngginakakên aksâra Jâwâ dhatêng aksâra Latin adhêdhasar *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006).

Salajêngipun, *metode suntingan* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode standar* inggih mênika têtêmbungan ingkang kirang trêp panyêratipun kalêrêsakên adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sâha *ejaan* bâsa Jawi. Ananging, têtêmbungan ingkang dados ciri *khas*-ipun *teks* têtêp kasêrat mênâpa wontênipun. Wontên ing panalitèn mênika, anggènipun nindakakên *suntingan teks* ngginakakên tândhâ-tândhâ tartamtu kanggé nêdahakên éwah-éwahan utawi *suntingan teks* ingkang dipundamêl. Wondéné tândhâ-tândhâ ingkang kaginakakên kaandharakên kados makatên.

- 1) Tândhâ <...> dipunginakakên kanggé tândhâ nggantos aksâra, wandâ, utawi têtêmbung.
- 2) Tândhâ (...) dipunginakakên kanggé nêdahakên bilih wontên tambahan aksâra, wandâ, utawi têtêmbung.
- 3) Tândhâ {...} dipunginakakên kanggé nêdahakên bilih wontên aksâra, wandâ, utawi têtêmbung ingkang dipunkirangi.
- 4) Anggènipun nyêrat nomêr ing sabên *aparât kritik* ngginakakên ângka Arab ingkang kasêrat mawi aksâra Latin, tulâdhânipun (...¹, ...², ...³, ...⁴) lan salajêngipun.

Asiling *transliterasi standar* sâha *suntingan standar* tumrap *teks SSTSW* kasêrat kanthi wujud *tabel*. Anggènipun nindakakên *suntingan standar* manggihakên 9 têtêmbung ingkang kêdah dipun-*sunting*. Wondéné tulâdhâ asiling *transliterasi* sâha *suntingan* kados ing ngandhap mênika.

Tabel 1. Asiling Transliterasi sâha Suntingan Teks SSTSW

Asiling Transliterasi	Asiling Suntingan
Kajawi punikâ, taksih kulâ pèpuji malih ing sabên taun [-6-] tanah sagêda ¹ ngwontênakên konggrès, sartâ pamanggènipun sampun namung ngundhêr wontên Ngayogyâ kémawon, pèrlunipun sagêdâ	Kajawi punikâ, taksih kulâ pèpuji malih ing sabên taun [-6-] tanah sagêda ¹ ng<a>wontênakên konggrès, sartâ pamanggènipun sampun namung ngundhêr wontên Ngayogyâ kémawon, pèrlunipun sagêdâ

anggugah panggalhipun pàrà putri ing panggénan ngriku, (ingkang kanggénan konggrès).	anggugah panggalhipun pàrà putri ing panggénan ngriku, (ingkang kanggénan konggrès).
--	--

Salajengipun, *teks* ingkang dipun-*sunting* kaandharakên wontên ing *aparat kritik*. *Aparat kritik* dipundamêl minangkâ wujud tanggêl jawab *ilmiah* tumrap *teks SSTSW*. Wondéné tuladhâ pangrêmbagipun têmbung ingkang dipun-*sunting* kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

ng<a>wontênakên

Pandhapuking têmbung “ngwontênakên” inggih mênikâ (ng-) + (wontên) + (-akên). Têmbung “wontên” mênikâ bâsâ kramanipun “ânâ” (Poerwadarminta, 1939: 669). Têmbung “ngwontênakên” manawi dipunjumbuhakên kaliyan panyêrating têtêmbungan ingkang nêdahakên *ciri khas naskah* mênikâ botên jumbuh. Awit saking mênikâ, têmbung “ngwontênakên” dipunéwahi dados “ngawontênakên”. Pêthikaning *teks SSTSW* kados ing ngandhap mênikâ.

....Kajawi punikâ, taksih kulâ pêpuji malih ing sabên taun [-6-] tanah sagêda ¹**ng<a>wontênakên** konggrès....

4. Asiling Terjemahan Teks Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrâ Wiryâ

Terjemahan teks SSTSW katindakakên kanthi ndamêl alih bâsâ saking bâsâ Jawi dhatêng bâsâ Indonesia. Panalitèn mênikâ ngêcakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sâhâ terjemahan bebas*. Wontên ing panalitèn mênikâ, absahing *terjemahan* adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Wondéné tuladhâ asiling *terjemahan* kasêrat kanthi wujud *tabel* kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 2. Asiling Terjemahan Teks SSTSW

Asiling <i>suntingan standar</i>	<i>Terjemahan Teks SSTSW</i>
Kulâ nuwun, nalikâ kulâ mirêng kabar, bilih ing Ngayogyakarta badhé wontên	<i>Permisi, ketika saya mendengar kabar, bahwa di Yogyakarta akan diadakan kongres</i>

konggrès wanitå Indhonésiyah, manah kula bingah sangêt. Kula kapéngin sangêt sagêda ningali, amêsthi agêng sangêt paédahipun tumrap laré èstri. Mångkå konggrès wanitå ingkang sawêg sapisan, ibå wigatosipun.	<i>perempuan Indonesia, hati saya senang sekali. Saya ingin sekali dapat melihat, pasti besar sekali manfaatnya bagi perempuan. Kongres perempuan yang baru pertama kali dilaksanakan mengundang perhatian.</i>
--	---

5. Asiling Pangrêmbaging Piwulang Estri ing SSTSW

Panalitèn mênikå ngandharakên piwulang èstri wontên ing SSTSW. Adhêdhasar SSTSW, kapanggihakên piwulang èstrinipun inggih mênikå piwulang èstri minångkå dados ibu *rumah tangga* ingkang sagêd dipunandharakên kados ing ngandhap mênikå.

Tiyang èstri kêdah taat tumrap garwanipun

Kuwajiban tiyang èstri tumrap garwå salah satunggalipun inggih mênikå taat. Taat mênikå kêdah dipuntindakakên minångkå bêktining tiyang èstri dhatêng garwanipun. Prakawis mênikå ugi salah satunggaling kuwajiban tiyang èstri wontên ing salêbêting balé griyå.

...wong wédok mono, mêndhang-mêndhangå iyå kudu kalah karo wong lanang, **kudu manut, kudu miturut sapangrèhé wong lanang**, Bêbasané: suwargå nunut, wong lanang kuwåså biså golèk gunå kâyå... SSTSW (14)

Terjemahan

...perempuan, harus kalah dengan laki-laki, **harus taat, harus patuh, harus patuh dengan perintah laki-laki**, seperti kata pepatah: suwarga nunut, laki-laki yang berkuasa dan mencari nafkah... SSTSW (14)

Pêthikan *teks* SSTSW wontên ing nginggil mênikå ngandharakên bilih tiyang èstri wajib taat dhatêng garwanipun, kêdah nindakakên sadâyå parintah saking garwanipun. Sanajan ingkang dipunprentahakên mênikå awrat, kêdah têtêp dipuntindakakên kanthi sabar såhå têmênan, amargi wontên bêbasan ‘suwargå nunut’ ingkang têngêsipun inggih mênikå bêgjå cilakanipun tiyang èstri gumantung saking garwanipun.

Endraswara (2006: 93) ngandharakên bilih tiyang èstri kédah nindakakên sadâyâ parintah sâhâ kédah taat nasehatipun garwâ kanthi raos bêkti sâhâ ikhlas, amargi tiyang jalêr utawi garwâ inggih mênika pêmimpin wontên ing salêbêting balê griyâ ingkang gadhah sipat “rumangsâ handarbêni”, inggih mênika sipat nggadhahi sâhâ tanggêl jawab tumrap sadâyâ kulawargâ. Pramila, tiyang èstri kedah gadhah sipat “angon răsâ”, inggih mênika ndhérék ngraosakên mênâpâ ingkang dipunraosakên garwanipun sâhâ taat dhatêng garwanipun kanthi manah ingkang mantêp.

Sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih prakawis wontên ing nginggil mênika jumbuh kaliyan piwulang wontên ing SSTSW. Tiyang èstri kédah taat, kédah nindakakên sadâyâ parintah saking garwanipun. Sikap taat dipuntindakakên minangkâ sikap bêktinipun tiyang èstri tumrap garwâ, amargi tiyang jalêr mênika minangkâ imam wontên ing salêbêting balê griyâ sâhâ gadhah tanggêl jawab ingkang agêng tumrap mênâpâ kémawon ingkang dados têtanggêlanipun wontên ing kulawargâ. *Taat*-ipun tiyang èstri ugi dipuntindakakên manawi parèntahipun saé sâhâ botên nyimpang saking ukum sâhâ syariat agami. Prakawis mênika botên gampil. Pramila manawi nindakakên kédah gadhah manah ingkang jêmbar sâhâ ikhlas. Sikap ikhlas anggênipun nindakakên sadâyâ kuwajibanipun sagêd ndadosakên kulawargâ ingkang têntrem.

Panutup

Dudutan

1. Deskripsi Naskah sâhâ Teks SSTSW

Adhêdhasar asling *studi katalog*, *naskah* ingkang dipuntêmtokakên dados *sumber data* panalitèn inggih mênika *naskah SSTSW* ingkang kasimpên wontên ing *Perpustakaan Rumah* Budâyâ Têmbi Bantul Yogyakarta kanthi *kode naskah* 4257/TB/HD/2002. Irah-irahaning *naskah* kapanggihakên wontên ing samak ngajêng sâhâ samak lêbêt *naskah SSTSW*.

Naskah SSTSW kawontênanipun taksih saé sâhâ *teks*-ipun taksih kawaos kanthi cêthâ. Dlancangipun *naskah SSTSW* wontên ingkang bolong, déné warninipun dlancang sampun kuning sêmu soklat. *Naskah SSTSW* sinêrat kanthi

dhapukan gancaran. Jinising aksaranipun mawi aksarå Jåwå cithak. Wujuding *huruf* ngêtumbar kanthi tinta warni cêmêng. Båså ing *teks SSTSW* ngginakakên båså Jawi ènggal inggih mênikå båså Jawi kråmå sårå båså Jawi Ngoko. Adhêdhasar isining *teks*, *teks SBB* kalêbêt wontên ing jinising *teks* piwulang.

2. Transkripsi teks SSTSW

Transkripsi teks SSTSW katindakakên ngginakakên *metode transkripsi diplomatik*. *Transkripsi* dipuntindakakên kanthi nyêrat malih *teks SSTSW* mawi aksarå Jåwå ingkang kasêrat carik. Ancasipun ndamêl *transkripsi teks SSTSW* inggih mênikå kanggé nglêstantunakên *teks* supados kapanggihakên salinanipun ingkang sinêrat carik.

3. Transliterasi teks sårå Suntingan Teks SSTSW

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå, inggih mênikå *metode transliterasi standar*. Ancasipun ndamêl *transliterasi* inggih mênikå kanggé nggampilakên pamaos anggènipun maos *teks* mênikå amargi *teks* ingkang kasêrat mawi aksarå Jåwå dipunsêrat dados aksarå Latin.

Suntingan teks SSTSW ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode suntingan teks edisi standar*. Kapanggihakên 9 têmbung ingkang dipun-sunting. *Salajêngipun, éwah-éwahanipun kaandharakên wontên ing aparat kritik*.

4. Terjemahan teks SSTSW

Terjemahan teks SSTSW ngginakakên *metode terjemahan harfiah*, *metode terjemahan makna/ isi*, sårå *metode terjemahan bebas*. Sadåyå *metode* mênikå dipunginakakên kanthi *kontekstual*. *Terjemahan* wontên ing panalitèn mênikå katindakakên kanthi ndamêl alih basaning *teks* saking båså Jawi dhatêng båså Indonesia. Ancasing ndamêl *terjemahan* inggih mênikå kanggé nggampilakên pamaos anggènipun mangrêtos isining *teks SSTSW* mliginipun pamaos ingkang kirang paham båså Jawi.

5. Pangrêmbaging Piwulang Estri Teks SSTSW

Teks SSTSW ngêwrat piwulang ingkang sagêd dipundadosakên patuladhan kanggé tiyang èstri. Wondéné piwulangipun dipunandharakên ing ngandhap mênikå (1) tumrap garwanipun, tiyang èstri kêdah taat sårå sêtyå tumrap garwanipun, mangrêtos karubêdan garwå, ndamêl rêmên garwå, gêmati (2) ibu

tumrap putrâ, kêdah saged nggulawênthah putrâ-putrnipun, kêdah sagêd mulang muruk putrâ-putrnipun kanthi saé, (3) tiyang èstri tumrap balé griyâ, kêdah sagêd nyêkapi kabêtahan griyâ, srêgêp anggènipun nâtâ bale griyâ, gêmi, sêtiti, sâhâ ngati-ati.

Implikasi

Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbaging *teks Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrâ Wiryâ* ingkang sampun kaandharakên ing bab IV tamtu wontên *implikasi*-nipun. Wondéné *implikasi* panalitèn mênikâ kanggé *lingkungan perguruan tinggi*, mliginipun ing *Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah*, panalitèn mênikâ sagêdâ dados sêsêrêpan bab cârâ anggènipun ngêcakakên ngèlmi *filologi* kanggé naliti *naskah* Jawi. *Implikasi* sanèsipun inggih mênikâ kanggé masarakat umum, piwulang èstri wontên ing *SSTSW* sagêd dados tambahing wawasan sâhâ ngèlmi kanggé pârâ tiyang èstri kanggé nggayuh gêsang ingkang ayêm têntêm.

Pamrayogi

1. *Teks Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrâ Wiryâ* taksih prêlu dipuntaliti kajumbuhakên kaliyan bab sastrâ, bâsâ, mênâpâ déné bab sanèsipun.
2. Panalitèn *naskah-naskah* kinâ mliginipun *naskah* Jawi taksih prêlu dipuntaliti kanggé nglêstantunakên *naskah* mênikâ supados isinipun taksih sagêd dipunmangrêtosi sâhâ kanggé nglêstantunakên piwulang ingkang taksih sagêd kajumbuhakên kaliyan pagêsangan masarakat samênikâ.

Kapustakan

1. Naskah

Anonim. 1929. *Sêrat Sêsorahipun Tin Sastrâ Wiryâ*. Yogyakarta: N.V. Mardi Mulya.

2. Pustakâ

Baroroh-Baried, Siti, dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

- Balai Bahasa Yogyakarta. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.
- Endraswara, Suwardi. 2006. *Budi Pekerti Jawa*. Yogyakarta: Buana Pustaka.
- Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia: Teori dan Metode*. Jakarta: Prenada Media Group.
- Hasan, M. Ali. 2003. *Pedoman Hidup Berumah Tangga dalam Islam*. Jakarta: Prenada Media.
- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Martinus, Surawan. 2001. *Kamus Kata Serapan*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip*. Diklat Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2013. *Komprehensi Tulis*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B Wolters's Uitgevers-Maatschappij N.V.